

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационен труд на тема: „Конструиране на женската идентичност в романите на Шарлот Бронте“, представен от Цветина Цветанова Цакова за присъждане на образователната и научна степен „доктор“

Рецензент: проф дфн Татяна Стойчева

Дисертацията на Цветина Цакова изпълнява законовите изисквания за оформление на отделните части: заглавна страница, съдържание, увод, изложение в четири глави, всяка посветена на един от четирите романа на Шарлот Бронте, заключение-обобщение на резултатите, декларация за оригиналност и библиография, в обем от 141 стр.

Изборът на темата е продиктуван от проблемите на жените по времето на Бронте и днешните им потомки. Въпреки разликите между викторианска Англия и днес, възможностите за жени и мъже в редица области на обществения живот все още далеч не са равни. **Предмет** на изследването е конструирането на женската идентичност на главните героини Франсез, Джейн, Шърли и Луси във всеки от четирите романа на Шарлот Бронте. **Основната цел** е да се представи „енергията, способностите и амбициите на едно поколение жени в стремеж за равноправно участие във враждебната патриархална среда“ (5). **Методологията** се ръководи от „обстойно „близко четене“ на английските оригинали, феминистката критика и анализите и интерпретациите на описаните в тях проблеми; посочените принципи се използват за интерпретацията на онези индивидуални способности и черти в характера на главните героини, които ги противопоставят на консервативните норми и които се приемат за неотменна част от конструираната женска идентичност (5).

Трудът разкрива и амбицията на Цветина да постигне принос, зададен в сравнението между англичанките от викторианския период и съвременните жени в Европа (4, 129). Акцентът придава и полемичен характер на изложението: дисертантката дава някои добри примери на диалог с писателката и нейните критици, когато на места гласът ѝ звучи разпознаваемо.

Авторефератът представя адекватно текста на дисертацията.

Списъкът на библиографски източници по темата и тогавашния литературен контекст е внушителен: броят на източниците – автори и редакторски книги,

отделни статии по теория и практика на феминистката критика, писаното за Шарлот Бронте в три биографии, спецификата на романите, викторианския роман и т. н. – възлиза на 133 заглавия. Списъкът дава сериозен превес на издаваното докъм 1999г., докато броят на по-нови изследвания от 2000 година насам е незначителен. Няма и заглавия на специализирани исторически трудове върху периода, а те са наложителни, тъй като романистката представя героините си в сблъсък с ценностната система на викторианското общество. Ударението пада върху женско-мъжките отношения и зададените им поведенчески правила при небивал икономически и политически възход на страната, когато Англия е призната за най-могъщата имперска сила в света (1840-те – 1850-те). Това е периодът, в който твори и Шарлот Бронте.

Забележките ми към труда са в няколко посоки.

1. Уводът е прекалено пестелив при дефинирането на използваните методология и понятия и твърде разточителен по теми, които нямат място в него. Сега от общо 17 страници на 13 върви ненужно подробен преразказ на съдържанието на следващите глави (основните прояви на героините, проблемите и начините на решаването им, резюмирани изказвания на изследователи и съвременници и даже и резултатите на изследването), т.е. дублират се следващите глави и автореферата. Представянето на главите би трябвало да се ограничи само до споменаване на избраните в тях основни посоки и то според доводите от дисертацията и на не повече от 1- 1.5 стр. за всяка глава.

Първите четири уводни страници отговарят на предназначението си (избор на тема, предмет на изследване, методология, очакван принос). Задължително е детайлното изясняване на телеграфно спуснатата методология. „Задълбоченият прочит” (close reading) не е нито представен в увода, нито е достатъчно уплътнен в хода на изследването.¹ Тук-там има следи, но читателят трябва сам да прецени значимостта на метафоричния език на Бронте (птицата в клетка), съчетаването на главните героини с техни антиподи, водещите идеи, или да се довери на ключовото им значение за литературното пресъздаване.

Нужно е да се дефинира и „джендър” – не заради Истанбулската конвенция, а за да се избегнат непрецизните му употреби в текста – напр. “Certain stereotypes

¹ Интернет има примерна програма за преподаване: “A Close Look at Close Reading” и видеоматериали.

concerning the genders have not been overcome...” (19); “The relations between Jane Eyre and Edward Rochester can be described as a ‘a clash of genders’” (53); “The individual character does not depend on the gender. There are strong and weak women and men.” (81); “...the thesis that the choice of a profession is not defined by gender. The intellectual and physical abilities which are equal to both genders”... (127).

Твърдението, че историите на образованите жени от средната класа за достоен и независим живот са „традиционно пренебрегвана тематика” (3), изисква да се уточни кой, кога и как ги пренебрегва, след като самото цитиране на изводите на толкова много изследователи и още по-голям брой изследователки на Бронте и романите създава различно впечатление.

2. Заглавието на дисертацията постановява „конструиране”, което придава актуалност на избрания подход и което Цветина вижда като представяне на главните героини в социална среда (“in a close to real social environment”, 4) заедно със съпоставянето им с „интелигентно избрани други герои-техни антиподи (4-5), избора на разказвач в повествованието, стилистичните художествени средства (4). Заявява се, че с изброените възможности Бронте постига живост на характерите, убедителност, привлекателност и шанс за всяка читателка да открие в тях нещо от себе си; представената в романите женска идентичност може да вдъхновява и съвременните жени (с. 4, 128, 130).

Струва ми се, че изброените дотук възможности за представяне по-скоро стесняват обсега на конструирането „във враждебната патриархална среда” на героини, които се бунтуват срещу консервативните норми и чиито качества се приемат за неотменна част от конструираната женска идентичност (с. 5). Враждебността и противопоставянето на консерватизма предполагат остри сблъсъци на героините със социалното им обкръжение, т.е. – не са случайни конструираните от Бронте и отбелязани от Цветина съпоставки с одобряваните от обществото (разбирай мъжката му част) антиподи на героините. И това е поредно доказателство за литературата като ревниво пазена мъжка територия, в която жените се промъкват не през парадния вход, а през проходите за слугите.

Героините на Бронте изговарят нейните идеи и очаквания в битка с наличните викториански норми и условности, и след редица поражения и защита на женските права романите им отреждат заслужено място в свят, управляван от мъже, но и приел компромиса да приюти подобни героини като респектиращо

изключение. Изследването би трябвало да включи и самото конструиране на литературния текст: най-вече повратите, неизвестностите и разочарованията в хода на действието, без претенции за състезания с действителността при нейното пре—създаване.²

Важни биха били неизбежните противоречия и двусмислия в конструирането на сблъсъците между идеите за равноправие и действителността и техният коментар. Сега те се споменават накратко към края, но се подминават с декларативното: писателката представя „подробна и достоверна снимка на викторианското общество”(3) или: Бронте има неудобни решения за финал, но и без това тезата на дисертацията е вече доказана (“it is only when the woman relies on herself that she can advance in life”, 128). Неудобните финали са в добре познатия стил *deus ex machina* и отвеждат до въпроса: дали оптимистично обявеният напредък би бил осъществим без внезапно полученото наследство, инвалидизирането на Рочестър, отстъпеното на съпруга управление на бизнеса? Най-интересен е отказът във „Вийет” от традиционния *happy end*, защото отхвърлянето му поставя на изпитание читателските очаквания, дава друга посока на усилията на Бронте и очаква детайлен прочит и интерпретация.

Смятам, че е задължително при анализа да се сравняват създаваните трудни ситуации и кризи в хода на действието на отделните романи, за да се покаже дали и по какъв начин подобни и различни финали се подкрепят в структурирането. Тук-там в текста има кратки сравнения, но те се изчерпват с характеристиките на героите.

3. Що се отнася до текстовото съдържание на главите, Цветина тръгва уверено към целта, но като че ли очаква материалът да се организира сам, без нейна намеса. Изложението в отделните глави върви стихийно и се съсредоточава върху преразказ за качества на героините, подкрепян с изобилно цитиране на множество изследователски изказвания. Странно ми изглежда и оформлението на цитираните чужди пасажии в два варианта – понякога в неразличим от текста вид, друг път с видимо графично представяне. Има чести прескоци от пресъздаването

² За такова пресъздаване би била полезна гл. 5 “Deconstructing the Text” от цитираната в библиографията Catherine Belsey *Critical Practice*.

на героите към съществуването на аналогични практики в действителността с уверения в постигнатия от писателката реализъм.

На места Цветина се намесва с добри разсъждения и с тях трудът звучи приемливо, но не са малко и неоправдано дългите цитирания без коментар или само с ред-два с преход към следващия цитат (сс. 33-39; 41-42; 72; 98). Понякога цитирането се превръща в самоцел както при въведения интересен материал за рецепцията на „Джейн Еър“. Цитиранията на видни автори-съвременници от двата пола осветляват добре тогавашните женско-мъжки отношения, но дисертантката не бива да пести собствената си намеса като най-важен коментатор на представените чужди мнения. Въпреки че търси свой принос по проблемите на жените, тя спестява и своето виждане за включените противоположни мнения на няколко феминистки дали за жените днес е възможно да съчетават брак и кариера.

Подробностите за обществените практики и нрави на викторианския 19в. са интересни и полезни за обогатяването на социалния контекст на дисертацията; те ни помагат да отодъхнем и от преразказа. Все пак ми се струва, че появата им затормозява художественото представяне, защото след като нямат свое утвърдено място, повод за вмъкването им в изложението се открива най-вече при свързаната с героите проблематика, така и те потвърждават реалистичното възпроизвеждане на английската действителност. Например преживяванията на героинята, за която все още не знаем как се изгражда, прескача към дублиране с живота на Бронте (22-23). Проблемите на мисис Йорк ни прехвърлят към наличието на големия брой стари моми (защо не и стари ергени?) и икономическото обяснение за съществуването им в сравнение с днешните момичета (74 и сл.).

Виждам важните размисли на Каролайн като говорителка на Бронте за неравните шансове на двата пола като задължителен обект за коментар заради начина, по който е конструиран – с ярък контраст при нееднаквите възможности за трудово участие на мъже и жени до постигнатата кулминация, заявена като обреченост на бавна смърт на цялото съществуване на жените в дома.

Вместо него има препратка към казаното от Кнап и Герин (91-93). Оттук нататък цитирането потича неудържимо и даже когато Цветина вмъква свои коментари, установяването на контрол над изложението изглежда проблематично. Прекъсването заради съвременни примери от действителността за враждебността на мъжете към женските искания се завръща с повторение на пасажа за Каролайн

(98), за да научим, че ограниченията на викторианските автори от средата на века се отбелязват от Патриша Стабс и някои други.

Заради важността на социалния контекст и още по-съществената му преработка в тъканта на романите бих предложила той да бъде представен в отделна глава преди да се започна с романите. Така предварително ще се изяснят наложените в английското общество строги правила за ролите и отговорностите на мъжете и жените в обществото и семейната среда според точните предписания на утвърждаващата се средна класа, т.е., всичко онова, което Бронте отхвърля за себе си и героините с настояването за активност на жените в отредената им роли на гувернантки и учителки и очакванията за брак с партньор със споделени виждания за равноправие.³

Социалният контекст би бил добра основа за проследяването на конфликтите между натрапваната от обществените норми условности и забрани – от една страна, и зададените предварителни очаквания за действията на героините и техните виждания за справедливост и индивидуална реализация в обществения и личния живот – от друга. Доколкото мога да съдя от споменатия цитиран откъс от Стабс (98-99), Цветина има предвид тези противоречия. За съжаление те идват късно и се приглушават от чуждото многогласие.

Заключение: От дисертацията личи, че Цветина Цакова е вложила много труд. Предполагам, че се е блъскала сама, без официално ръководство или поне консултации и че поради изолацията е хвърлила много усилия, за да открие задължителните приоритети на научното изследване и цялостния начин на работа.

Предлагам повторна защита след сериозна преработка на текста. Гласувам с „не“ с убеждението, че Цветина има сили да преработи текста така, че да изпита обосновано удовлетворение и гордост от своя труд, и не на последно място – и с оправдано самочувствие след добре свършена работа с очакваното качество.

11 януари 2019

³ За ценностите на средната класа статута и проблемите на учителките, вж. Leonore Davidoff and Catherine Hall *Family Fortunes*. Chicago: The University Press, 1987 (Cyril and Methodius National Library).